

beszámolóit és jelentéseket készítette a Közoktatási Bizottság számára. Munkája nyomán a nyolcvanas évek végére jelentősen megszilárdult a Bizottság, valamint az egyetem mint felügyeleti szerv tekintélye a Litván Nagyhercegségben, bár nem tudta teljes mértékben felszámolni az illegális iskolákat, és megszüntetni a lakosság és a papság egy részének idegenkedését az új oktatási formáktól.

Maga az egyetem 1783 és 1792 között további új tanszékekkel bővült, és jelentősen megnőtt hallgatóinak száma. Kevés volt viszont a segédeszköz, hiányos volt a laboratóriumok felszerelése, az egyetem munkásságára pedig a praktícizmus volt jellemző, szinte alig jelentettek meg elméleti munkákat. Jelentős esemény volt viszont, hogy az 1783/84-es tanévtől megindult a *tanárképzés* a vilnai egyetemen, mivel az iskolareform megvalósításának egyik fő problémáját eddig éppen a megfelelő képesítésű, új szemléletű világi tanárok hiánya okozta. Így 1783 és 1792 között a vilnai egyetemről fiatal tanárok kerültek ki. Közülük egyesek néhány éves középiskolai gyakorlat után oktatóként kerültek vissza az egyetemre. Az új tanári gárda kiképzése kedvező hatással volt a Litván Nagyhercegség szellemi életére a XIX. század első évtizedeiben, már az önálló lengyel állam megszünte után.

A középiskolákban mind a tantervvel kapcsolatban, mind pedig a módszerek terén folyt a harc a régi és az új között. A legnagyobb ellenállást a *latin nyelv visszaszorítása*, illetőleg a lengyelrel való helyettesítés váltotta ki. Nehezen hódított tért az önálló gondolkozásra való tanítás is. Általában mégis elmondható, hogy 1783 és 1792 között kedvezően változott az iskoláknak és a tanároknak a Bizottság előírásaihoz és az új tankönyvekhez fűződő viszonya. Megértették a humán tárgyak jelentőségét a tanulók erkölcsi és hazafias magatartásának kialakításában, és nőtt az érdeklődés a valóságos étellel kapcsolatos ismeretek iránt is.

Az egyházközségi iskolákkal kapcsolatban viszont ebben az időben visszafejlődés tapasztalható. A *Közoktatási Bizottság erejéből nem futotta az elemi iskolák fejlesztésére*, s végül ezek ellenőrzését is más szerv vette át. Az egyházközségi iskolák java részében a tantervet csupán az írás-olvasás tanítására korlátozták. Nem készült megfelelő számú könyv sem ezen iskolatípus számára. Eredménynek könyvelhető el viszont az, hogy a társadalom haladó erői meggyőződtek a népoktatás szükségességéről.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Közoktatási Bizottság húsz éves tevékenységének eredményeképpen az új iskolarendszer, az új tantervek, tananyagok, amelyek szoros kapcsolatban álltak az ország politikai és gazdasági szükségleteivel, gyökeret vertek és megerősödtek a tanárok és a társadalom tudatában. Az említett tantervek és az új tankönyvek felhasználták a korabeli tudományok, a filozófiai és pedagógiai elméletek vívmányait, mindenek előtt azonban *nemzeti tartalmat* vittek az oktatásba. Kialakították a jól gazdálkodó, hazafias, a más rendbeliekkel jól megférő, a hazáját megvédeni kész állampolgár új nevelési eszméjét. Ezen a téren a Bizottság nemcsak a tanulókra és a tanárookra igyekezett hatni, hanem minden alkalmat megragadott a felnőtt társadalom nevelésére is.

A Közoktatási Bizottság tevékenysége mély nyomokat hagyott a lengyel társadalomban, és az ország 1793-i második felosztása (további megcsonkítása), majd az 1795-ben — a Koszuczko-féle felkelés leverése utáni évben — bekövetkezett teljes felosztása, az önállóság elvesztése után is éreztette hatását.

Kétszáz év elteltével a mai olvasó számára is ismerősen hangzanak és modernnek hatnak a szemléltető oktatásnak, a gondolkodásra, a hazafiasságra nevelésnek, az iskola és az élet egymáshoz közelítésének követelményei. S mindez a hazai neveléstörténeti kutatók számára azért is különösen érdekes, mert ezekben az évtizedekben nálunk is hasonló reformmunkálatok foglalkoztatták a szakembereket: az első állami közoktatásügyi dokumentum, az 1777-i Ratio Educationis előkészítése, majd bevezetése.

MORVAY KÁROLY

NÉPI KOLLÉGIUMOK VÁSÁRHELYEN 1938—1949

Dokumentumok, publikációk, visszaemlékezések

Összeállította *Imolya Imre*. Hódmezővásárhely, 1973. 228 oldal
A hódmezővásárhelyi Szántó Kovács János Kollégium kiadása

Számos cikk, tanulmány, kisebb-nagyobb kiadvány jelzi azt a szívós, kemény küzdelmet, melyet a népi kollégiumi mozgalom vívott annak idején feladatának teljesítése érdekében. Koránt sincs azonban minden részletében feltárva ennek hiteles története. A hódmezővásárhelyi munkaközösség vállalkozása számottevő nyereség e témakörben: a mozgalom céljai érdekében

tett erőfeszítések intenzitása, formái, egyéni jellegének, helyi sajátosságainak megannyi változata tárul a kötet olvasói elé.

E gazdag forrásgyűjtemény meggyőzően, egyértelmű hitelességgel bizonyítja azt a tiszta szándékot, lobogó lelkesedést, melynek nyomán az eszme első és zsenge csírái itt megfogalmazottak majd a felszabadulás után kivirágoztak, kiteljesedtek.

A rövid lélegzetű bevezető és ugyancsak szűkreszabott zárások kivételével újságcikkek, folyóiratokban megjelent publikációk, iskolai évkönyvek, jegyzőkönyvek, levéltári dokumentumok, visszaemlékezések stb. ötvözte a munka, mely sok-sok új vonással, a vásárhelyi sajátosságokból adódó értékes adalékokkal egészíti ki a mozgalom helyi történetét. A felhasznált tényanyag messzemenően félmjelzi a kötet mondanivalójának hitelességét, valós értékét. Ugyanakkor egyik-másik főrész szinte az izgalmas olvasmány élményét kelti bennünk.

Sok évre kiterjedt, gondos, szorgos gyűjtőmunka eredménye az összeállítás, melynek nem csupán helytörténeti jelentőségét lehet kiemelni. Nincs abban semmi túlzás, amit a munka záravában így fogalmaz meg a szerkesztő: neveléstörténeti érdeklődésre is számottartó teljesítménynek minősíthető ez a monográfia.

NÉMETH László 1934-ben megjelent egyik írásában (4. old.) — az elnyomott paraszti tömegek sorsát vizsgálva — amellet foglal állást, hogy meg kell menteni az „östehtéseket”. De azt is hozzáteszi, hogy a „csodabogarakból a nép vezéréivé” kell válniuk. Véleménye szerint a számukra szervezendő otthonokat a társadalom lelkesedésének és az egyesek áldozatvállalásának kell életre hoznia.

SZÉNÁSI Gyula a hódmezővásárhelyi református egyház 1938-ban tartott nevelési konferenciáján (9. old.) — többek közt — a tehetséges szegény gyerekek felkarolásával is foglalkozik. „Aranyak a sárban — mondja —. Milyen jó lenne valamit tenni értük, hogy ne vesszenek el a sártengerben!”. Összefogással taníttatni kellene őket és olyan mérvű segítséget adni számukra, hogy „valamikor beeshőhassanak majd a magyar életbe”, de oly módon, hogy „soha ne tagadják meg szüleiket”.

A vásárhelyi gimnázium 300 diákja közül ekkor mindössze 60 gyermek volt paraszti származású (17. old.). „A parasztvárosban a gimnázium az urak iskolája volt.” A tanyai cselédember — elesettsége miatt — még kísérletet sem tehetett arra, hogy a társadalom „középrétégéhez, hát még a vezetőrétegéhez a maga küldötteit megfelelőképpen felkészítve bejuttathassa”. Ez volt a helyzet, amikor a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor gimnázium tanárai — SZATHMÁRY Lajos vezetésével — létrehozták a *Tanyai Tanulók Otthonát*, az ún. Cseresnyés-kollégiumot. A vásárhelyi tanyavilágból válogatták ki azokat a szegénysorsú, de „szellemileg rendkívül értékes fiúgyerekeket”, akiknek a továbbtaníttatását a gimnázium — minden szülői ellenszolgáltatás nélkül — vállalta. Az előzetes „értelemvizsgálatot” mindenképpen indokoltnak tartották, mert a tehetséges gyermekek elkallódása „vesztesége volna társadalmunknak, kitanulósuk viszont közérdekű nyereség” — olvassuk a gimnázium évkönyvében (1. old.).

Miután a református egyház épületet bocsátott a „kiválasztottak” rendelkezésére, a gimnázium tanárai saját fizetésükből juttattak 5–10 százalékat az Otthon fenntartására. Kiemelkedő gesztus volt ez az utóbbi a vásárhelyi mozgalom születésében: nem a tehetősék nyúltak pénztárcájukhoz, hanem azok, akiket a korabeli burzsoá-társadalom soha nem becsült annyira, hogy a létminimum felett szabja meg jogos járandóságait.

Négy tehetséges szegény tanyai gyerek az Otthon első lakója. 1939-re tízre bővül ez a szám, majd később, a társadalmi támogatás növekedésével még nagyobbra duzzad. Hódmezővásárhely város alapítványokkal siet a progresszív törekvés erősítésére.

A fejlesztés további lépései? Nyolc év alatt 25–30-ra szándékoznak emelni a felvehető gyermekek számát, azt remélve, hogy az anyagi források eddigi szűk köre jelentősen megnövekedik majd. (29. old.)

A távolabbi tervek? Vagy talán ábrándok? „Tíz, húsz, harminc tanyai diákból új magyar középosztály, esetleg szellemi arisztokrácia? A vásárhelyi határ mentén meg az országot?”

És ha a tehetséges tanyai gyermekek számára minden mezővárosi gimnáziuma mellé építenének egy otthonot? — így tovább az álmodzók. „Háromszáz lesz egyszerre a harmincből. Tíz év alatt háromezer kiművelt népi emberfő... Száz év alatt az övék az ország” (21. old.)

Valóban álomképek, jó szándékból fakadt, de megalapozatlan vágyak ezek, melyek megvalósításának útjába megannyi akadályt gördítenek a korabeli társadalom regressziós erői, haladó jellegük ellenére is csupán utópisztikus meditációk.

Az Otthon életében, munkájában kitapintható pedagógiai eredményeket úgy jellemzi 1939 decemberében az Új Hírek című napilap, hogy máris látszik a fiúkon „az átalakulás processusának különböző fokozata. A másodikosok határozottabbak, öntudatosabbak. A lélek már gyökeret vert az új talajban.” A Magyar Élet úgy látja 1940-ben, hogy sokkal több gyakorlati vonás fedezhető fel az Otthon nevelőmunkájában, mint a rendes internátusokban. Önállóságra nevelődnek itt, s függetleníthetik magukat az ún. „internátusi szellemtől”, mely az onnét kilépő fiatalt „félzséggé, vagy ellenkezőleg, szabados gondolkodásúvá tesz”.

A hódmezővásárhelyi „Cseresnyés” nevelői — ugyancsak 1941-ben — azt a kérdést is megvitták, hogy egy zárt közösség alkalmas-e arra, hogy benne a „tehetségesnek észlelt” gyermek „kicserelődjék”. Egyesek szerint a tehetség „természetszerűleg még sokkal inkább egyéniség, mint más, s a közös nevelésben éppen az kopik le róla, ami ide emelte”. A megoldást sajátos módon a „protestáns közösségfogalomban” vélik megtalálni, ahol „erősen öntudatos egyéniségek, sőt személyiségek illeszkednek bele a közösségbe” (57. old.).

Az egyén és a közösség viszonyának ilyenén való megítélés, az individuumi sajátosságok kibontakoztatásának ez a formája természetesen eleve talmi célok felé visz és útvesztőkbe torkolhat.

A politikai életbe való bekapcsolódás első lépéseire a Nemzeti Parasztpártban került sor. Ez a tevékenység — mint Szücs Andor visszaemlékezéseiben mondja — „estvéli trécselgetésekkel és választási agitációkkal volt egyenlő... Politikai ösztöneinket a kibontakozó politikai viszonyok erővonalrendszerével társította, alapfogalmakat kaptunk a pártok tevékenységéről, politikuskok törekvéseiről...”. Mindezt alkalmasnak tartották arra, hogy a fiúk gondolkodásmódja mentes legyen a kollégiumi élet izoláltságától (91. old.).

A politikai tovajutás gondolatával kapcsolatosan Szücs Andor arra a számottevő akadályra hivatkozik, hogy a marxista munkásmozgalom tudományos irodalma nem kerülhetett a kezükbe. Ugyanígy a politikai munka gyakorlati területein kínálkozó lehetőségek kiaknázására sem nyílt megfelelő alkalom (98. old.).

Miközben lelkes pedagógusok, jövőbe tekintő ifjúságbarátok csoportjai mind több hívet toboroznak a vásárhelyi mozgalom zászlaja alá, egyre határozottabban tör utat magának az a kételkedő hang, mely nem bízik abban, hogy valóban eredményhez vezethet a tehetséges tanyai gyerekek megmentésére irányuló törekvés. „Mesterséges eszközökkel soha nem lehet végérvényesen változtatást vinni végbe a szegénységen — hangzik 1940-ben a helyes megállapítás —. Nincs itt más segítség, csak ki kell várni, míg felszabadul a magyarság. Akkor majd másképp néz ki a föld népe” (45. old.).

A felszabadulás után is fenntartják az akkor már széles körben ismertté vált Tanyai Tanulók „Cseresnyés” Otthonát. Majd mind jelentősebb változások következnek be az Otthon életében. Irányításában az MDP képviselője is részt vesz. 1946-ban kerül át a NÉKOSZ kebelébe. Ugyanekkor alakul meg a Lórántffy Zsuzsanna Népi Leánykollégium is. 1948-tól mint Szántó Kovács János ált. iskolai Kollégium működik, 1950-ben pedig beolvad az állami középiskolás diákotthonok nagy családjába.

SZABÓ Kálmán, az egykori kollégiumi nevelő írja: amikor a NÉKOSZ-kollégium állami kollégiummá szerveződött, így a Lórántffy Zsuzsanna kollégium is, a lányok többsége is átkerült az új intézménybe. Itt is jól megállták helyüket. „Sőt azt mondhatom — hangoztatja —, hogy Lórántffy-kollégisták voltak azok, akikhez a többiek is igazodtak. Ők voltak a jó értelemben vett hangadók. És folytatódott ez többnyire az egyetemen is, majd az élet különböző pontjain, ahova éppen kerültek” (179. old.).

1964-ben Szántó Kovács János Középiskolai Fiúkollégium néven újból kollégiummá minősítik az egykori Cseresnyés mai, jelentősen megváltozott utód-intézményét. Jelenleg 400 növendék birtokolja a korszerű, minden tekintetben jól felszerelt új épületet, igazgatója SCHINDLER Endréné, az egykori népi leánykollégium tagja volt.

A tanulók 85 százaléka fizikai dolgozó gyermeke, 15 százaléka pedig egyéb származású. Óriási a fejlődés 1938 óta!

Am a feladatok is sokasodnak, az igények is növekednek a kollégiumi élet minden területén. A gondokat azonban — amint azt a helyi sajtó képviselője írja — „mindenki szívesen vállalja. A múlttal együtt... A jövőért”.

A kötet tartalmi értékeinek a hangsúlyozása mellett azt is szövésszük, hogy az egyes felhasznált dokumentumokhoz, forrás elemekhez fűzött néhány szavas értékelés, a közbük szőtt rövid összekötő szöveg bizonyára hasznára lett volna a munkának: egységesebb keretbe foglalná, áttekinthetőbbé tenné a változatos skálájú tényanyagot. Véleményünk szerint hiányzik egy részletesebb összefoglaló, az egyes „szálakat” egységbe fogó sommázat is a sokszínű forrás-elemekből szerkesztett összeállítás végéről.

A hódmezővásárhelyi Szántó Kovács János Kollégium igazgatósága jó ügyet szolgált saját múltja dokumentumainak közreadásával, kamatozni fog az a nem csekély forint-összeg is, amelyet — az elődökhöz hasonló nagylelkűséggel — a kiadvány megjelentetésére a kollégium költségvetésében biztosított.

REGŐS JÁNOS